

In het nationalistenkamp

Ellen de Bats

Op basis van bewaarde handgeschreven brieven van mijn oma (Henriëtte Antoinette van Rooijen, Batavia, 1893 - Den Haag, 1985) blijkt dat het vernielen van afgelegen plantages – al dan niet particulier – op Java eerder begon dan na het uitroepen van de onafhankelijkheid op 17 augustus 1945 door Soekarno. Omdat de plantages in afgelegen gebieden lagen, werden deze niet beschermd. Mijn Indische (Indo-Europese) grootvader (Gustaaf de Bats, Pekalongan 1888 - 1947) was planter, o.a. werkzaam bij de Nederlandsch-Indische Landbouwmaatschappij (gevestigd te Amsterdam). Hij had o.a. een stuk suikerplantage in Petaroekan (Pekalongan, Midden-Java) als werkterrein. Het laatste particuliere bezit in Pekalongan – t.b.v. zijn pensionering – omschrijft oma als volgt in een brief:

“Kleinland- en tuinbouwbedrijf en varkensfokkerij met een zelf gebouwd steenen huis met drie voorraadschuren – erfpacht, groot 33 bouws, gelegen in Wonotunggal, residentie Pekalongan, beplant met klappers-, petehbomen, cassave en ananassen en verder met occulaties van alle soorten vruchten (djeroeks, mangga’s etc.). Een gelukkige tijd was het bouwen van het huis met de grote fruitaanplant in Wonotunggal. Maar toen het eindelijk vrucht begon te dragen, opa zijn wijnen maakte, brak de oorlog uit en de familie verloor erg veel.” Dan gaat oma – met verbijstering – verder: **“Op 5 maart 1942 werd onze boedel gerampokt, de aanplant vernield, huis en schuren verbrand, dus alles totaal vernield.”**

Bij een bezoek van de Directie van de Maatschappij uit Soerabaja, ongeveer begin april 1942, werden al de employe’s uitdrukkelijk aangemaand onder alle omstandigheden door te werken, wat opa ook gedaan heeft ten koste van eigen bezittingen en leven. Naast zijn eigen plantage, had opa een tweede plantage als werkterrein. Door zijn afwezigheid van zijn particulier kleinlandbouwbedrijf kon opa niet de nodige maatregelen nemen ter bescherming ervan, zodat zijn bezitting geheel gerampokt werd. Omdat opa zijn eigen plantage als pensioenvoorziening had verloren, werd hij in de oorlog door zijn oude werkgever teruggeroepen naar een andere vorige werkplek.

“Op 12 april 1942 werd mijn echtgenoot door de administrateur (hr. W.F. de Nie) op de s.f. (suikerfabriek) Petaroekan, Pekalongan, teruggeroepen omdat hij oud-employé was en toen ook bekend was dat wij gerampokt waren en geen huisvesting hadden, werd opa toen weer tuinemployé op 300 gulden ’s maands, maar dit duurde alleen totdat de Jappen op de onderneming kwamen (mei 1943). Toen kreeg mijn echtgenoot maar 90 Japanse guldens ’s maands met zijn heel gezin. Opa bleef doorwerken, bleef op zijn post, ondanks salarisverlaging. Ook hadden wij helemaal geen bewegingsvrijheid meer, mochten niet van het fabrieksterrein af. Dit was zo gebleven tot 12 oktober 1945, toen wij allen vanuit de fabriek door de extremisten werden weggebracht.” Oma vervolgt: **“Mijn echtgenoot werd met ons (oma en de twee jongste kinderen) samen op 12 oktober 1945 vanuit de fabriek door de extremisten naar Pekalongan in de gevangenis gebracht. Na zowat 1 jaar werden wij allemaal naar het kamp Wonopringgo nabij Pekalongan overgebracht, alwaar mijn echtgenoot op 18 februari 1947 overleed.”**

Opa heeft het kamp niet overleefd. Hij stierf – op 58-jarige leeftijd – aan ondervoeding, gebrek aan medicijnen, en dus onbehandelde ziekte. Omdat er in de familie suikerziekte (diabetes) heerst, leed opa waarschijnlijk aan deze ziekte. Onbehandelde diabetes is levensbedreigend. Oma had een goede band met de mandoer (opzichter) van de plantage van voorheen. De mandoer kwam haar geregeld eten over de omheining van het kamp toeschuiven. Mijn oma denkt dat zij daarom met de twee jongste kinderen het kamp overleefd heeft. De Indonesische interneringskampen bleken diep in de binnenlanden van Java te liggen. Slechts een klein gedeelte van de lokale bevolking aldaar was de (Indo)Europeanen goed gezind. Oma verbleef met de twee jongste kinderen tot 9 maart 1947 gevangen in het nationalistenkamp Wonopringgo. In april 1947 volgde de bevrijding uit een kamp in Bandoeng, waar zij vervolgens naartoe gebracht waren. Oma heeft op basis van haar brieven en de bewijzen als oorlogsslachtoffer en weduwe later een uitkering via de Stichting Pelita gekregen.

De oorlog dichtbij

Winifred Goldman-Schultz

Het was 15 augustus 1945 toen de Tweede Wereldoorlog voorbij was. Ik weet het nog precies, ik was toen 9 jaar. Ik stond op de eerste tree van een houten trap toen er een enorm lawaai ontstond. Mensen schreeuwden, juichten, gilden: het is voorbij, we zijn vrij! Wat dat betekende wist ik niet maar het klonk vrolijk. Even later vertelde mijn moeder wat dat lawaai betekende. Meteen daarna volgde de vraag, hoe zal dat verder gaan?

Mijn moeder en ik zaten in Kamp Kramat in Batavia, ons derde kamp sinds wij opgesloten werden. Het leven daar was weer strenger, angstiger en moeilijker dan in de voorgaande kampen. Gewoon overleven was de boodschap want honger, dorst en ziekte lagen op de loer.

Ik weet ook nog dat ik op die beroemde dag luizen had. Mijn haar was een grote warboel. Omdat er geen water uit de kraan liep en je voor drinkwater iedere dag al rennend een keteltje ergens kon vullen, was de hygiëne op ieder gebied ver te zoeken. Uiteindelijk bracht petroleum de uitkomst.

Na een lange periode van grote verwarring bij alle kampbewoners over 'waar moeten we naartoe' besloot mijn moeder één ding. We gaan naar Oma Moes aan de Lembangweg in Bandoeng. We wisten niet wat er met mijn vader en broer, die allebei waren weggevoerd, was gebeurd. Zouden ze nog in leven zijn, zouden we elkaar ergens ontmoeten? Naderhand bleek dat ook zij Oma Moes als vaste ontmoetingsplaats in gedachte hadden.

Na een verschrikkelijk angstige reis, eerst per open vrachtwagen en daarna in de nacht in een volgepropte trein die nog vele malen stopte omdat er geschoten werd, kwamen we in Bandoeng aan.

Oma Moes woonde in een paviljoen van een groot huis. Toen wij er nog bij kwamen barstte het huisje bijna uit elkaar, zoveel familieleden hadden bij haar hun toevlucht gezocht. Mijn broer kwam als eerste uit het jongenskamp bij haar aan. Korte tijd later konden wij na bericht van het Rode Kruis of Rapwi mijn vader gaan zoeken in een grote ruimte met veel mannen die uit de kampen waren bevrijd.

Nog steeds staat die gebeurtenis in mijn geheugen gegrift. Ik keek niet naar de gezichten maar mijn ogen waren gevestigd op de schoenen. Ja hoor, ik zag schoenen die mijn vader vroeger droeg, bruine met gaatjes. Ik keek langs de benen naar boven en zag hem en herkende hem. Wat een geluk!

Familiewonden

Frans de Jonge

In september van het jaar 1946 kwam het stoomschip Johan de Witt met mijn oma van vaders kant en vier van haar zes kinderen in Nederland aan. Ze maakten de reis zonder mijn opa. Oma wist toen al zeker wat ze direct na de capitulatie van Japan vermoedde: de oorlog had haar weduwe gemaakt. Die zekerheid verkreeg zij een paar maanden eerder door een getypte brief van een officier uit Bangkok. Haar man was overleden in Birma, al vroeg in de oorlog.

Hij was 'hun' negenentwintigste dode, schreef hij. Waarschijnlijk heeft 'hun' betrekking op het 10e bataljon te Batavia waartoe opa behoorde. De krijgsgevangenen van dat bataljon werden in de herfst van 1942 per vrachtschip, met de onheilspellend klinkende naam Tacoma Maru, getransporteerd van Priok naar Rangoon. Op het schip brak dysenterie uit.

Enkelen lieten al op het schip het leven en kregen een zeemansgraf. Mijn opa haalde nog net het einde van de tocht, maar reisde meteen door naar de ziekenboeg. Elf dagen later gaf zijn lichaam het op. Hij heeft daardoor nooit hoeven werken aan de Birmaspoorlijn. Ook een zeemansgraf bleef hem bespaard. Je kunt het positief benaderen.

Mijn vader zegt over zijn eigen periode als krijgsgevangene dat ook hij geluk heeft gehad. Hoe kun je dat nu in hemelsnaam zeggen, geluk hebben als je dwangarbeid moest verrichten in Japan? Maar mijn vader werkte bij de ovens. Het was daar lekker warm, zei hij. Over geluk praten in een oorlog die gaten schiet in een familie is bizar. Maar als je je geluk afmeet aan de ellende van een ander kun je het misschien begrijpen. Waarom zou mijn vader mauwen als hij het er zelf levend vanaf heeft gebracht?

Mijn opa van vaders kant heb ik dus nooit gekend. Maar stiekem kwam hij toch in mijn leven. Dat gebeurde telkens op de jaarlijkse dodenherdenking, die door mijn vader heel bewust werd beleefd. Voor mij als kind had de herdenking niet zo veel betekenis. Ik vond het vooral indrukwekkend als om acht uur het leven tot stilstand kwam. Zelfs de bus zag ik vanuit ons raam, dat uitkeek op de Haagse Melis Stokelaan, tot stilstand komen. Ik voelde trots toen ik een knul van mijn leeftijd met een voetbal ook zijn spel een minuut zag staken. Die had het begrepen! Zelf had ik het eigenlijk niet zo begrepen. Want veel later pas drong tot mij door dat mijn vader in die minuut aan zijn eigen vader dacht. Ik begon te vermoeden dat hij tijdens dodenherdenking doorvoelde hoe de oorlog de familie heeft verwond.

Zelf begon ik ook steeds meer in te zien dat er een gat was ontstaan in de familie. Dat mijn opa nooit een opa heeft kunnen zijn. Dat mijn vader zijn voorbeeld kwijt was. Dat mijn oma het met zes kinderen het alleen heeft moeten rooien. Dat de oorlog bij een van de kinderen een trauma heeft veroorzaakt.

Mijn blik wordt telkens wijder. Ik zie nu dat het leed steeds meer omvat. Mijn opa was immers een Hollandse jongen die weliswaar in 1919 naar Indië vertrok, maar zijn familie in Nederland had. Die voor mij onbekende familie heeft natuurlijk een zoon verloren en een broer, misschien een oom. Zo breidt het verdriet zich almaar uit.

Alle Indische families kunnen verhalen als het bovenstaande vertellen, omdat er in enige mate in de oorlog iets met hen is gebeurd. Ze zijn beschadigd met een schrammetje of een diepe wond naar Nederland gekomen.

De oorlog dichtbij

Edmé Bruijn-Strauss

In 1941 was ik drie maanden oud toen mijn vader opgeroepen werd voor de dienstplicht. Hij moest afscheid nemen van zijn vrouw en twee kinderen; mijn zus van anderhalf jaar en ik.

Bij het opruimen van het huis van mijn moeder na haar overlijden in 1996 openden wij de hutkoffers, die al sinds 1953 toen wij in Holland aankwamen met de Sibajak, in de kelder stonden. Ach wat kwamen daar veel herinneringen naar boven. Zo ook het **dagboek** van mijn moeder dat ze in de eerste jaren heeft bijgehouden over het wel en wee van haar en de kinderen. Oh wat miste ze mijn vader.

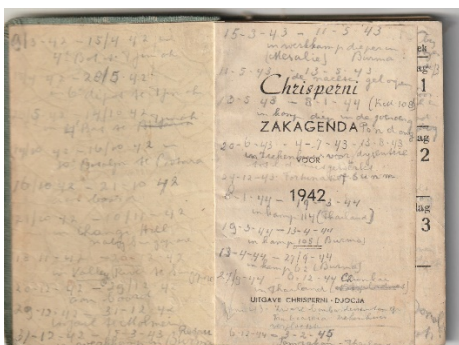
Met haar ouders en wat kennissen woonde zij in de Oengaranlaan in Djokjakarta. Zo kwam ik o.a. de naam Epke tegen. Zus Epke was mijn peettante en haar zus met kind woonden ook in de buurt en kwamen bij ons over de vloer.

Ook vond ik een hele **kleine agenda** die hij van mijn moeder gekregen had en daarin stonden met haar handschrift alle verjaardagen van de familie in. Toen ik dit hele kleine boekje zag was ik erg verbaasd. Waarom heeft hij dit ons nooit laten zien en erover verteld? Waarschijnlijk hadden wij geen interesse in die verhalen en hijzelf kon ze ook nooit kwijt. Als hij vaak begon kreeg hij meteen als tegenwoord: jullie hadden daar zoon en wij hier kou en een hongerwinter. In dit boekje staan de vele kampen in Birma; hij had ook aan de spoorlijn gewerkt. Zijn handschrift was onleesbaar, klein en pieterig geschreven met potlood, ook namen van zijn vrienden. Op een vakantie reis naar Thailand had ik dit boekje bij me. Liet dit zien aan onze gids en deze zei meteen: gooi dit nooit weg, schenk het eventueel aan een oorlogsmuseum (Bronbeek) of zo.

Twee jaar geleden ontmoette ik Folmer Overdiep van "Hallo Bandoeng". Ik heb hem en zijn vrouw Loulou Rhemrev vertelt over deze twee 'dagboeken'. Ze waren erg geïnteresseerd en kwamen bij mij thuis. Folmer vond het boekje van mijn vader erg interessant en heeft het gescand, vergroot en alles opgeschreven wat er in stond. Zo kwam hij op namen van oorlogsmaatjes van mijn vader, o.a. de naam Siahaya. Wat blijkt nu: zijn zoon woont in Enschede. Folmer en ik hebben contact met hem gehad en ik hoop hem eerdags te ontmoeten. Ook hij weet niet veel over zijn vader: "Hij vertelde dat zijn vader weinig sprak over deze tijd."

Ook, weer door Folmer ontdekt, de zoon van de zus van Zus Epke. Hij woont in Eindhoven. Met hem heb ik regelmatig contact via Facebook.

Als COVID-19 helemaal voorbij is wil Folmer graag met ons drietjes lekker gaan eten bij de Lachende Javaan in Haarlem. De oorlogstijd is voor ons in herinnering gebleven en de verhalen over en van onze vaders is dichtbij.



Buigen en nog eens buigen

Paul van Geldere

Geboren ben ik in Malang, Oost Java op 10-maart 1934. Als kind van een KNIL-militair. Gezinssamenstelling: vader, moeder en een broer. In mijn eerste levens jaar werd mijn vader over geplaatst naar Tjimahi. Hier ging ik naar het lager onderwijs, dit op mijn zesde jaar van 's morgens zeven uur tot 's middags een uur. s 'Middags was eigenlijk verplicht rusten maar dat deed ik niet.

Ons huis stond net voor een kampong en met die jongens speelde wij o.a. Katrik of verstoppertje in het maisveld. Op 8 maart 1942 brak WOII ik werd op 10 mrt '42 acht jaar. De lagere school was voor mij anderhalf jaar. Onderwijs mocht niet meer voor ons. Het spelen, alles was voorbij. Er werd een kamp gemaakt, om onze straat en een paar andere werd een omheining gemaakt bestaande uit prikkeldraad en van bilik. Bilik = gevlochten bamboe. Tussen deze omheining een ruimte van ongeveer drie meter. Hier liepen Haiho's (Indonesiërs in opleiding militair). Er was een voor- en achterpoort bewaakt door Japanse militairen. Dit was het 'Baros kamp'. Het eerste wat wij hier leerden was **buigen, buigen en nog eens buigen**.

Mijn vader was al op transport gesteld naar Singapore voor uiteindelijk de Birmaspoorweg. Alle aanwezige radio's moesten worden ingeleverd bij een bedrijf op de Alun Alun (open veld) . Wij, mijn moeder, broer en ik maar ook andere mensen werden bij elkaar gehaald en moesten worden verplaatst. Eén koffer mochten wij meenemen. Die sleepte mijn moeder mee. Wij werden per trein vervoerd naar Bandung. De trein was snikheet, geen drinken, niets was er maar wel de zon. In Bandung heet het kamp 'Tjihapit'. Op een tiker konden wij slapen.

Hier werd mijn moeder blokhoofd en verantwoordelijk gesteld voor de in dit blok wonende mensen. Gesmokkeld werd er. Op een dag zijn er mensen geschaakt en moest het blok aantreden. Hier kreeg mijn moeder toen met een houten lat een paar tikken op haar hoofd, dit vergeef ik de Jap nooit. Ik was net negen jaar geworden.

Na een paar maanden moesten wij weer weg. Mijn broer was inmiddels tien jaar en moest blijven. Mijn moeder en ik naar Semarang met de trein. Wij stonden in de rij voor de gaarkeuken toen ik een mevrouw zag neervallen. Mijn moeder zij tegen mij: "Laat maar zij is al overleden." Nu werd ik tien jaar en moest naar het mannen kamp Ambarawa. Kleding had ik nauwelijks nog een hemd en een tjawat als onderbroek. Het eten was nagenoeg altijd kandji en soms ikan kring. En als wij een kikker konden vangen werd deze tussen een paar stenen dood gemaakt en dan op een vuurtje of een Anglo (een van steen gemaakt kook toestel)geroosterd en opgegeten.

Ik moest op het land werken met de patjol, dit is een schep haaks op de steel. Ook moesten wij op appel komen en aantreden, ik had nr. 19 van de eerste rij. Tot 19 kan ik nog in het Japans tellen. Inmiddels werd het 15 augustus 1945 en ineens vlogen er een paar B45 (vliegende forten genoemd) boven ons. Deze strooiden pamfletten uit waarop stond te lezen dat WOII over was. Dit merkten wij meteen aan de Japanners die opeens gelijk vriendelijker werden. Nu kon ik mijn moeder opzoeken en dan samen naar Bandung. Mijn broer lag in het zieken huis met buikziekte.

Wij bleven nog even in Bandung en mijn moeder met andere mensen gingen naar de pasar. Zij kochten ook wat vlees. De andere dag werd er gezegd: "U mag geen vlees meer kopen", want het bleek mensenvlees te zijn wat er werd verkocht. Dit werd geconstateerd door een Amerikaanse arts die aanwezig was. Dit was tegelijk het begin van de Bersiap periode. Eind 1945. Alle mensen met een lichte huid kleur moesten uitkijken om niet gekidnapt te worden. Anders werd je gewoon afgeslacht en, zoals wij merkten, als vlees verkocht op de pasar. Wij werden nu beschermd door de Jap en Britse militairen.

Begin 1946 konden wij naar Batavia om per schip naar Holland te gaan. Op 17 juni 1946 kwamen wij in Holland met de ss Tegelberg. Het land was koud en de Hollanders waren nog kouder. Mijn vader was al in Utrecht bij een zuster van mijn moeder terwijl mijn moeder nog in Indië een brief kreeg van het Rode Kruis dat mijn vader was overleden aan de Birmaspoorlijn. Bij mijn tante aangekomen vroeg zij meteen om geld dat wij gekregen zouden hebben in Port Said tegelijk met wat warme kleding. Zo'n kerkelijke familie. Daar had ik gelijk genoeg van. Nu weer naar school, ik was inmiddels twaalf jaar en moest naar klas 3. Hier werd ik uitgescholden voor Chinees en pinda maar dat nam ik niet en begon er gelijk op te timmeren. Nou dat mocht ik niet en moest bij de onderwijzer komen en ging in de houding staan zoals geleerd door de Jap. Deze vertelde mij dat ik hier niet mocht slaan. In juli vakantie en in september naar klas 4. Deze heb ik helemaal gedaan. Toen de vijfde en de zesde half. Theoretische ondergrond had ik niet.

Ik was door de oorlog vele te speels geworden en zag studie (nog) niet zitten. Nu naar de Ambachtsschool.

Op mijn zeventiende jaar naar de Marine en hier werd eigenlijk mijn leven gevormd. Bij de Marine zaten heel veel Indische jongens die net als ik in kampen hebben gezeten. Wij begrepen elkaar.

Kandji	= Stijfsel.
Ikan kring	= Gedroogde vis en wat gezouten. Tjawat= Japanse lendendoek.
Tiker	= Matje van dun gevlochten bamboe.

Dit is in het kort hetgeen ik heb doorgemaakt tijdens en net na WOII. Als rest hoop ik dat er nooit meer een wereld oorlog zal komen.



Jappenkamp

Paul Baro

(Djokdja 1942)

Die dag was het rustig op de zaak dus werkte ik de administratie van de apotheek waar ik werkte bij. Plots werd ik opgeschrikt door een barse stem die mij met een vreemd accent iets in het Maleis toeschreeuwde. Verschrikt keek ik op van mijn werk en zag een korte man in militaire kleding in de deuropening staan. Een Japanse soldaat, begreep ik onmiddellijk. Vervolgens zette hij een revolver op mijn hoofd en vroeg of ik de baas was. Die is naar huis gegaan, zei ik. Toen werden we naar huis gestuurd en de deur op slot gedaan.

Thuis vertelde ik mijn vrouw en ouders wat mij was overkomen. We woonden destijds in bij mijn ouders die op het terrein van de kraton woonden. Vader had een functie bij de kraton van de sultan van Djokdja. Een paar dagen later werd ik opgepakt en geïnterneerd in Fort Vredenburg. Mijn baas was de avond na de inval op het werk al opgepakt. Het was maart 1942.

Het kampleven was saai. Elke dag corveedienst dat weliswaar niet echt zwaar was maar heel vervelend om te doen. Bovendien was er te weinig voedsel waardoor het moreel vrij snel zakte. Getrouwde mannen kregen één keer per week bezoek van hun echtgenotes. Van de gelegenheid werd uiteraard gebruik gemaakt om wat voedsel te brengen. Tijdens een van die bezoeken vertelde mijn vrouw dat onze zoon van zeven maanden met hoge koorts in bed lag en mogelijk leed aan tyfus. De dokter was gewaarschuwd maar die moest nog komen. Dat was heel verontrustend en ik was mij aan het bedenken wat we in deze situatie konden doen.

Benny Patti, een goede schoolvriend van de MULO die ook was geïnterneerd, vertelde ik het verhaal tijdens het avondeten. Ik vertrouwde hem ook toe dat ik waarschijnlijk diezelfde avond er tussenuit zou knijpen om naar huis te gaan. Hij probeerde mij nog op andere gedachten te brengen vanwege de risico's bij ontdekking, maar begreep al snel dat ik het toch zou proberen.

Na het eten heb ik het appel niet afgewacht. Gebruik makend van de duisternis en de onoplettendheid van de bewaking, lukte het mij om uit het kamp te komen. Ik spoedde mij naar huis waar mijn vrouw mij stomverbaasd binnen liet. Ik vertelde haar dat ik naar ons kind kwam kijken en ging direct naar zijn bedje. Daar stelde ik vast dat hij hoge koorts had. Daarop besloot ik die nacht bij hem te waken om de volgende dag pas terug te gaan naar het kamp.

Mijn vader bedreef Javaanse magie en had mij vroeger "dingen geleerd". Omdat normale middelen op dat moment niet voorhanden waren kwam het geleerde nu goed van pas. Snel waste ik mij en bereidde mij voor om de verplichte ceremonies uit te voeren. De hele nacht bleef ik op en concentreerde mij onder het branden van menjan op de genezing van ons zoontje. Om vijf uur was hij koortsvrij en sliep, rustig ademend in zijn bedje. Toen pas was ik gerust. Na mij te hebben opgefrist ging ik terug naar het kamp en wist ongemerkt binnen te komen.

Toen een bewaker mij in het magazijn zag werken beval hij mij mee te komen voor verhoor. Ik vertelde dat ik de vorige avond van vermoedheid in het magazijn in slaap was gevallen en deze ochtend wakker werd en meteen aan het werk ging. Dat werd niet geloofd dus ging de ondervraging gepaard met klappen en vuistslagen gewoon door. Pas toen ik riep dat als ik buiten was geweest het toch stom was om terug te keren naar deze plek, hield het stampen op.

Later die dag vertelde Benny dat hij de vorige dag ook ervan langs had gekregen maar dat hij niets had los gelaten. Dit heb ik nooit vergeten.

Nawoord

Dit verhaal vertelde mijn vader eens aan een vriend. Ik was er toevallig bij. Het zieke kind was ik. Toen ik vier jaar was kwam mijn vader sterk vermagerd thuis van het kamp maar ik kende hem niet en was bang omdat hij onder de schurft zat. Nu nog, ik ben inmiddels 80, vind het vreselijk dat ik hem dat heb aangedaan.

De oorlog dichtbij

Kees van der Vlies

Als ik naar de foto kijk, die ik van je gekregen heb, kan ik me achter de gevangenismuur de grote stoffige en zinderend hete binnenplaats wel weer herinneren. De lange gangen met een twintigtal cellen keken weer uit op de binnenplaats. De achterkant van de gang werd begrensd door de muur. De toegang naar de binnenplaats was afgesloten met een hek. Er groeide een grote klimboom in het midden.

In de kleine cel hing vaak een penetrante zoete amandellucht van wandluizen. Met speeksel kon je een streep trekken op de muur. Als een soort autootjes volgden de wandluizen deze lijn. Tot het meest tragikomische voorval behoort zonder enige twijfel, de binnenkomst in onze gang van de dikke dame. Ze moest een kwartslag draaien om zich vervolgens als een krab door de celdeur naar binnen te manoeuvreren.

Soms werd iedereen, van klein tot groot, opgetrommeld om te kijken naar een openbare afstraffing van vrouwen. De zweep ging eroverheen, tot bloedens toe. Zelfs de treinreis van Bandung naar Batavia in een gesloten goederenwagon kwam weer naar boven bij het zien van een geblindeerde trein op het televisiescherm. Ik schrok zo geweldig, dat in enkele seconden dikke vocht gevulde blaasjes over mijn hele lichaam zichtbaar werden. Volgens de huisarts een zeldzaam fenomeen, dat opkomt bij een hevige emotionele schok. Een soort chemische reactie in de uiterste puntjes van de bloedvaten.

Over het einde van het kampeven weet ik niets. Je hebt me eens verteld, dat ik daar dan ook te ziek voor was. Direct na de oorlog woonden we in een huis aan een pleintje in Bandung. Ooit zat ik eens alleen op het platje aan de voorzijde van dit huis, toen opeens grote legertanks de straat inrolden. Op de tanks zaten grote donkerbruine soldaten met zwarte baarden en witte tulbanden. Gurka's, zo als ik later leerde. Nog jaren later, als ik wakker werd uit boze dromen was het steeds een soort vastgeplakt keesje en een steeds groter op hem afkomende tank.

Ik moet ongeveer zeventien of achttien jaar geweest zijn, toen ik op visite bij een Haags-Indische familie me de hand liet liezen door Oom Kripoet. Oom Kripoet keek in de lijnen van mijn handpalm, barstte vervolgens in tranen uit en stamelde twee woorden: 'Kassian deze.'

Als ogen konden spreken

Charles Ligtvoet

Aan het verblijf van mijn 32-jarige moeder, mijn elfjarig zusje Sylvia en ik, ze noemen mij Boetje, in het vrouwenkamp Tjihapit te Bandung komt in 1944 een abrupt einde. De vrouwen moeten hun zonen achterlaten als ze huilend in open vrachtwagens worden geladen, op weg naar een onbekende bestemming. Naar later blijkt dit het Tjidengkamp in Batavia te zijn. Mijn vader was al eerder als krijgsgevangene verbannen naar het concentratiekamp Pekanbaru op Sumatra. En wij achtergebleven jongens van elf jaar en ouder verhuizen met onze schamele bezittingen naar het op een uur lopen gelegen jongenskamp 15^{de} Bataljon, Tjikoedapateuh.

Als twaalfjarige ben ik nu alleen op de wereld. Mijn moeder zag altijd kans mijn honger een beetje te stillen door haar eetrantsoen met mijn zusje en mij te delen. Voortaan moet ik zelf voor een aanvulling zorgen.



Mijn eerste poging is een fiasco. Onze groep van vijf lotgenoten slaagt er met veel bravoure in een scharminkel van een dakhaas met een welgemikte steenworp dodelijk te treffen. Hij wordt vervolgens van huid en ingewanden ontdaan en boven een vuurtje geroosterd. Een spannend avontuur. Ik ben echter geen jager en koken kan ik ook niet. Mijn betrokkenheid blijft daarom beperkt tot op de uitkijk staan om te voorkomen dat andere kampbewoners langs komen. Mijn aandeel in de buit wordt gehonoreerd met een voor mij oneetbare eeltige poot.

De tweede maal probeer ik -aangespoord door anderen- te *gedekken*, dat wil zeggen door een gat in de drie meter hoge kampafrastering een ruilhandel met Indonesiërs aan de andere kant van de afrastering aan te gaan. Aangezien ik niets van waarde heb probeer ik met Gods zegen dan maar mijn blauwe *tjawat* te ruilen. Tot mijn verrassing krijg ik voor die schaamlap toch nog een *telor asin*, een gezouten eendenei! Ik ben overgelukkig met mijn eerste geslaagde deal maar tegelijkertijd geneer ik me diep als mijn weldoener mij daarna uitlacht omdat de plooiën van de schaamlap vergeven zijn van de vlooien.

Een lucratiever perspectief dient zich aan als ik uitgenodigd word met andere knapen de groentetuin van de Japanners te onderhouden, zoals *patjollen*, onkruid verwijderen en boomstammen zagen. Voordat we naar de groentetuin vertrekken staan we bij de kamppoort op appél. We buigen diep voor de Japanse bewakers en indirect voor keizer Hirohito. We worden vervolgens geteld waarna hertelling volgt. Daarna lopen we stoer met ontblote bast, een korte broek en een band om de arm met het Japanse opschrift voedseltransporteur achter de foeragekar naar de groentetuin. Noodgedwongen loop ik op blote voeten omdat ik geen schoeisel meer bezit. Het asfalt voelt heel heet aan mijn voeten. Onderweg hebben we veel bekijks van de plaatselijke bevolking. Wat zou er in hun omgaan? Eigenlijk schaam ik me als *totok* diep over mijn ongeciviliseerde outfit.

Enmaal in de groentetuin krijgen we de laatste instructies. De Japanse begeleiders trekken zich daarna terug in het nabij gelegen koele paviljoen en converseren luidruchtig. Ze houden ons scherp in de gaten. Als de zon haar hoogste stand heeft bereikt verschijnt tot onze verbazing uit het niets een Soendanees jonge vrouw met een *konde*. Zij moet zeker zeventien jaar zijn. In elk geval veel ouder dan wij. Chique gekleed in een fleurige *sarong* en *kebaya*. Een zwoele melatigeur omringt haar. Is het droom of werkelijkheid? Haar met emotie doortrokken bruine ogen verraden moederlijk meeleven als ze ons indringend aanstaart. Als ogen konden spreken. Communicatie is echter verboden. We kijken gebiologeerd naar deze sierlijke verschijning. Het contrast met onze bezwete en stinkende met modder besmeurde geraamten in de heersende regentijd kon niet groter zijn. Met haar naar voren gestrekte armen draagt ze een van bamboe gevlochten dienblad met meer dan een dozijn in

bananenblad verpakte rijstmaaltijden. De Japanse bewakers krijgen hun maaltijd geserveerd op een etensbord. Zij stemmen ermee in dat wij koelies eveneens een maaltijd krijgen, die we met onze tien geboden verslinden. Af en toe verslikken we ons. Als de bewakers niet kijken schuift ze ons een tweede maaltijd toe.

We zijn ervan overtuigd dat mede dankzij deze Soendanese vrouw wij de kamptijd hebben overleefd. Maar wie was zij? Tot op de dag van vandaag zie ik haar gezicht. De herinnering aan haar gezicht is gebleven.

De oorlog dichtbij

Sabby Camerik

Het was hem ontgaan dat de oorlog ten einde was. De kampcommandant was met hem meegereisd, het was de enige bagage die hij bij zich had. Aan de kade stond het vergeten jongetje, wuivend. Gemis. Ver hier vandaan, het geboorteland van mijn ouders. Waar ik nog niet gelopen had, waaraan ik geen rechten kon ontlenuen. Onzichtbare fragiele draden die het verre met hier verbonden. Afgedwongen gehoorzaamheid in het Jappenkamp, waar mijn vader jaren had doorgebracht, verwarde hij met respect en aanzien. Een bonsaikweker die zijn roeping had gemist, zijn vrouw en kinderen tot in de fijnste details kon snoeien zodra zij sporen van groei vertoonden. Ik werd geboren met een onaflosbare schuld. Wat hij had meegemaakt tijdens zijn gevangenschap door de Jappen, in het voormalig Nederlands Indië, zou nooit erger kunnen zijn dan wat ik mee zou maken in mijn leven. Ik had geen recht van spreken. Nu niet, nooit niet. Zijn handicap werd zijn verenkleed om mee te pronken. Wreedheden werden niet verwoord. Hij beschreef ze in verstilde Haiku's op en in mijn lijf.

Papa belt, automatisch zonder ik mij af, ver excuserend in mijn licht gebogen houding, op zoek naar een rustig plekje om te praten. Schaamte. Een zaad geplant in mij, gecultiveerd tot een bonsaiboompje. Een gesprek waar de woorden van betekenis, geen recht van bestaan hebben. Negeren, verzwijgen. Dan is het er niet. Zo ver weg kijkend. Het kind vergeten. De vrouw verloren. De Indo in mij verloochend. Mijzelf verliezend in de ander, zonder te vinden. Schijnveiligheid. Knip, knip, knip, hoe graag hij ook wilde voorkomen dat het jonge meisje een vrouw zou worden, de factor tijd was iets waar hij geen vat op had. Mijn zoektocht begon, vervuld van heimwee naar de vader die ik mij wenste. Zoeken zonder te kijken. De warme liefde rücksichtslos afwijzend, om te verruilen voor die ene met de oogopslag van een echte klootzak. Mijn kaders scherp omlind met prikkeldraad wat zorgde voor diep gekartelde littekens. De schreeuw om uit te breken zag ik geboren worden in de ogen van mijn kinderen. Mijn moederschap had ik misbruikt om mezelf achter te verschuilen. Klein, onzichtbaar. Schaamte, dat ene vernietigende woord waardoor ik mijzelf en mijn kinderen zoveel tekort gedaan heb. De ultieme rem om voluit te gaan leven. Excuus in optima forma. Was mijn vader het slachtoffer of de dader? Het slachtofferschap had diepe krassen in onze ziel achtergelaten, zo diep als een naald op een grammofoonplaat die in dezelfde groef blijft hangen.

Een verborgen verlangen weerspiegeld in mijn moeders ogen. Haar gekoesterde Indië kwam tot leven in haar hoofd, als een film die haar première nooit zou beleven. Zachtheid geboren in een oorlog met een rode waas voor de ogen. De vrouw achterlatend, het naïeve kind stapte aan wal. Zij was zichzelf vergeten. Lopend in andermans voetstappen, verdwaald. Haar kinderlijke onschuld vermoord. 'Ik klaag niet hoor,' verontschuldigt zij zich, 'hier is het ook fijn maar soms mis ik mezelf in mijn leven.' Ingehouden woede sijpelt door in het ritme van haar oeleken. Afgunst vulde mij, om het land wat jullie beiden bindt. Ontheemd. Het tempo van het voormalig Indië ontmaskert mijn westerse haast en de lichtheid van mijn oogopslag. Wat mijn ogen zagen mocht niet gezien worden. Krijgsgevangene in een strijd die nooit de mijne was. De bezetter die nog steeds het vruchtgebruik had. Mijn stilzwijgen overschreeuwend. Vragende kinderogen, 'wie ben jij mam?' Altijd vluchtend, je kan elk moment door de mand vallen. Ik speel een rol in iemand anders zijn leven. Geboren om te dienen. Betrapt door het leven zelf, waar ik geen recht op heb. Mijn leven als een onvolledig verkregen recept. Mama's stem die voortleeft in mijn hoofd, 'als ik oma om een recept vraag, moet ik altijd drie keer bellen om het precies juist te krijgen.'

Was het daarom? Dat ik keek. Op zoek was. Reizend. Naar de plek ver hier vandaan. Dichtbij. Kijkend naar de geleefde levens, weergegeven in de lijnen op ons gezicht. Een kortstondig gedeelde blik. Warmte. Vermengde kleuren. Geclaimde plekken. Terug. Binnen in mij. Thuis.

Het Plantje

Ireen Thomas

Het is half acht 's avonds als de deurbel gaat. Mijn buurman van ruim tachtig vertelt door de intercom wie hij is en dat hij een thuis zoekt voor een plantje dat hij voor zijn verjaardag kreeg.

“Het huis is vol, er kan echt niets meer bij”, besluit hij.

“Kom binnen Jaap!” De deurontgrendeling zoemt door het portiek.

“Welkom, ga zitten en vertel. Mijn eten wordt koud dus ik ga even verder als je het niet erg vindt”. Jaap vindt het niet erg, hij zet het plantje op tafel en zigt neer in een fauteuil, een tevreden blik werpend op het vrolijk fikkende houtkacheltje dat de somberheid van de september stortbuien verdrijft. Er valt een korte, behaaglijke stilte. De stilte waarin de verteller en de luisteraar geboren worden.

Dan steekt Jaap van wal en bij het uitspreken van 'pisang plant' – de adoptieplant - valt mij voor het eerst zijn Indische accent op. 'Tante Lien'-achtige stembuigingen klinken door in de uitgebreide verzorgingsinstructies.

“Jaap, je hebt Indische wortels, klopt dat?”

“Zeker!” Hij laat de 'r' rollen en peilt me.

Mijn mam was veertien in 1941, reken ik snel, dan is hij samen met zijn moeder als zevenjarig jochie het kamp in gegaan. Maar ik had ook wel gehoord over hele of halve gezinnen die tijdens de inval van de Japanners net een bezoek aan Nederland brachten.

“Maar heb je dan in het kamp ...?!” Zijn instemmend knikken onderbreekt mijn zin.

“Maar dan hoefde je niet bij de mannen!”

Lieve hemel! Die oorlog woont naast mij. Zo dichtbij! Buurman Jaap bespeurt mijn oprechte belangstelling en breekt dankbaar los in een spraakwaterval. Ik hang aan zijn lippen en reis met hem mee door het kamp, naar Singapore, naar Rotterdam en naar volwassenheid. Gespeend van drama haast laconiek somt hij de droeve, schrijnende en wrange gebeurtenissen op. Het vertrek van de Japanners dat vrij baan gaf voor wraaklustige Indonesiërs die – “in een mooie laan in Batavia” – vrouwen vermoordden die niet nederig genoeg op appel staan; zijn vader die “letterrrlijk” naast Wim Kan aan de Birmaspoorlijn werkte en uitgemergeld de reis naar Nederland maakte waar hij twee weken na aankomst overlijdt; het konvooi van drie schepen naar Singapore waarvan één het niet haalde omdat het op een zeemijn loopt; en vooral niet te vergeten de kille Nederlandse overheidsbureaucratie.

Over de reddende engelen spreekt hij met een grote nadruk en met een bijna verbaasde - door de tijd onaangetaste - dankbaarheid. De Amerikaanse, Australische en Sikh soldaten die zich het lot van de duizenden Nederlanders aantrokken; dat Deense stel, hij dierenarts, die Jaap uit een groep verkommerde oorlogskinderen op aansterkvakantie plukte om hem eens even goed op te lappen met als kers op de taart dagelijks dieren bezoeken; die ene leraar die - de regels aan zijn laars lappend - Jaap door de HBS loodste. Enkel felheid is er in het staccato gesproken refrein:

“De Nederlandse regering heeft ons vrrreselijk in de steek gelaten!!!”

Het enige dat hem soms afleidt is katten Pluis op zijn schoot. Afleiding moet het ook zijn geweest die hem door het kamp sleepte, mijmer ik onderwijl. Vanaf zijn balkon zal hij mij ongetwijfeld vaker hebben gadegeslagen dan die eerste keer. Die keer, jaren terug, dat ik een blik op me voelde rusten en omhoog keek. Vanaf een balkonnetje keek het zacht vriendelijke en tegelijk gesloten gezicht van een oudere heer me aan. Na een begroeting zei hij meteen wat hij op zijn hart had:

“Jullie maken muziek en dat vind ik fijn.”

Naast de muziek moet ook mijn hartgrondige tuinieren moet hem getroffen hebben want over het kamp vertelt hij net:

“Het was vechten om elke vierkante meter en dan moesten we weer es verhuizen. Dan nam ik mijn plantjes mee. De ons verachtende Indonesiërs smeten hun afval over de omheining. Nou daar zaten mooie verpakkingen bij, daarin kweekte ik mijn plantjes.”

Een beeld doemt op van een door de tropenzon getint broedmager jongetje met een witblonde vlaskop, versleten korte Kaki broek aan, gehurkt en diep gebogen over zijn plantjes. Teruggetrokken in de groei en bloei van zijn schatten te midden van het verbijsterende. Voor ik het weet flap ik het eruit:

“Maar Jaap, jij hebt jezelf met die plantjes door het kamp gesleept!”

Zijn gelaat verstrakt eventjes. Er vliegt een schaduw van verdriet over zijn gezicht. Met een kort knikje antwoordt hij en vertelt verder. Over datgene waar hij woorden voor heeft.

Den Haag, 2 juli 2021

Met trotse goedkeuring van, en ter nagedachtenis aan, James Jakob van de Lande, geboren op 12 september 1934 in voormalig Nederlands-Indië en overleden op 18 juni 2021 in Den Haag.

Op de wind van gisteren kan niet gezeild worden

Jos Nieuwenhuijs

(Indiëherdenking 15 augustus 2019 Synagoge Weesp)

's Morgens als ik vroeger in Indië wakker werd, luisterde ik naar het geluid van de sapoe lidi, een bezem waarmee blaadjes opgeveegd werden. Een rustgevend geluid.

We woonden op een plantage op Sumatra. Na Pearl Harbor moest mijn vader in dienst bij het KNIL. Op 8 februari 1942 werd mijn jongste broertje geboren. Mijn vader week even af van de patrouille om baby Eddy te zien. Ik speelde met mijn vaders putties, kakikleurige windsels tegen bloedzuigers, die ik om zijn benen wond. Ik luisterde naar het gesprek tussen mijn ouders. Dan haalde ik de putties weer van zijn benen af, rolde ze op en begon opnieuw mijn vader te verbinden. Mijn ouders keken en klonken bezorgd. Mijn vader drong erop aan, dat moeder zo snel mogelijk met de vier kleine kinderen met de auto zou vertrekken naar een schoolgebouw in Brastagi.

De oudste, Frans, was vijf jaar oud en hij werd direct na aankomst naar de jongenszaal gebracht. Moeder met baby, en twee kleine meisjes (mijn zusje van twee jaar oud en ikzelf vier jaar) kwamen terecht in een apart huis, het *Babynest* genoemd. Daar zaten zo'n dertig jonge moeders met in totaal zestig à zeventig kleine kinderen. Moeder moest op het land werken en ik mocht meehelpen de andere kleine kinderen te verzorgen.

Op een ochtend moesten alle vrouwen en kinderen in het *Babynest* buiten staan. De Japanners deden huiszoeking: geld, juwelen, camera's. Matrassen en kussens werden opengesneden. Mijn moeder kreeg bij de geboorte van elk kind van mijn vader een juweeltje in lapis lazuli, het blauw van haar ogen. Een ring, een hangertje aan een gouden ketting en nog twee juwelen, maar die weet ik niet meer. Kleine Eddy liep in een soort pofbroekje met op zijn borst een klein zakje. Mijn moeder kleepte hem uit en hing het pofbroekje aan de waslijn. Niemand had gezien dat ze haar ring en kettinkje met hangertje in zijn pofbroekje had verstopt.

Frans kroop 's nachts vaak door de afrastering om eten te zoeken. Hij liep kilometers door het pikkedonker tot hij bij een dessa kwam, waar hij schijven bataksuiker, die daar te drogen lagen, meenam. Ook pisangs (bananen) en ander fruit nam hij mee. Hij was toen zeven jaar. Een mevrouw die ook door het hek probeerde te kruipen, werd opgemerkt door Japanse soldaten. Zij schreeuwde: "Er is een jongetje door het gedek gekropen, maar ik wilde hem tegenhouden!"

De bewakers wachtten Frans op en brachten hem naar het cachot. Ik was toen zes en zat al op de meisjesafdeling. Ik werd 's morgens opgehaald en moest met kleine Eddy van twee jaar en zusje Hetty van vier aan mijn hand toekijken hoe mijn moeder gestraft werd. Zij moest op haar knieën zitten, met gestrekte armen een stok horizontaal hoog houden. Als zij van vermoeidheid wat in elkaar zakte, sloegen de kampbewaarders haar. Kleine Eddy probeerde zich los te maken van mijn hand en schreeuwde tegen de kampbewaarders dat ze moesten stoppen. Hij wou ze slaan en zijn moeder beschermen. Ik hield hem stevig vast en zei dat hij niet mocht huilen of schreeuwen. Ik weet niet hoe lang dit geduurd heeft. Lang, dat weet ik wel.

Na enkele tussenkampen kwamen wij in juli 1945 na een lange treinreis aan in Aek Paminki III, een rubberplantage. We moesten elf kilometer lopen van het station naar Kamp III. Grote broer Frans, inmiddels negen, droeg zusje Hetty, vier jaar, op zijn rug. Aan zijn riem bengelde een groen geverfd metalen kistje, waar moeder haar papieren in bewaarde, huwelijks- en geboorteaktes, rijbewijs en verbandmiddelen. Ik droeg Eddy, inmiddels drie jaar, op mijn rug. Moeder sleepte zich met moeite voort. Aan een touw om haar middel hing de witte pispot. We sliepen op houten plankieren, boven elkaar. Per persoon hadden we recht op vijftig centimeter. We hadden ook recht op één liter water per persoon per dag. Maar de enige put die er was, gaf alleen een klein beetje modderwater. Niet genoeg om te drinken, te koken en te wassen. Daar stond ik vaak lang in de rij te wachten totdat het mijn beurt was om een klein beetje modderwater in de pispot te ontvangen. De pispot was ons

waterreservoir. We leden aan dysenterie en moesten vaak 's nachts in het pikkedonker naar de latrines lopen. De houten planken waar we in gehurkte houding met blote voeten op stonden, waren spekglad van alle dunne ontlasting. Mijn broertje en zusje hadden last van wormen. Per dag moest elk kind honderd vliegen vangen. Als een kind te zwak was om dat te doen, ruilde ik mijn extra vliegen tegen wat eten van het zieke kind. Daar schaam ik mij nu voor.

Op 24 augustus landden er drie geallieerde parachutisten met een oekaze van de keizer van Japan. Japan had gecapituleerd en onze Japanse bewakers moesten nu voor ons zorgen. We hadden ywee leidsters, Noor Prins en Ria Eykens. Noor Prins was nog in het bezit van een 8 mm filmcamera. We hadden alles moeten afgeven: geld, juwelen, radio's, foto- en filmcamera's. Maar Noor Prins, die haar 8-mm filmcamera niet had ingeleverd, bewaarde haar filmcamera in een blikken trommel in een gat in de grond. Filmpjes waren toen drie minuten lang. Zij had nog een klein stukje onbelichte film in haar camera. Met deze filmcamera werden beelden vastgelegd van Noor Prins en Ria Eykens, die op een tafel stonden en aankondigden dat de oorlog voorbij was en wij zongen met z'n allen het Wilhelmus. Er wapperde ook een Hollandse vlag. Eén vrouw had een rode baan, een ander een witte baan en eentje een blauwe strook stof in haar bagage. Die drie banen werden vlug aan elkaar genaaid en provisorisch aan een stok vastgemaakt. Die zwartfilm heb ik gezien, omdat ik indertijd lid was van een filmclub in Emmeloord, Noptica. Eén van de clubleden, die in Japan in de mijnen had gewerkt, kwam er achter dat Noor Prins uit Haarlem nog een film fragment had en hij heeft dit stukje film op video gezet.

De goedangs (schuren) gingen open met Rode Kruispakketten en brieven. Iedereen was blij, maar ik zag mijn moeder niet. Ik ging haar zoeken. Zij zat heel triest op een omgevallen boomstam, met in haar hand een brief met een Rood Kruis daarop. De brief bleek twee jaar oud te zijn. Ze zei niks. Frans, mijn oudste broer zat naast haar. Hij zei: "Laat haar maar even. Daddy (zo noemden wij onze vader) is dood." 24 augustus was toevallig ook de verjaardag van mijn moeder.

Nadat de spoorlijn en de locomotieven hersteld waren (voor de inval door de Japanners onklaar gemaakt door Nederlandse militairen) reisden we af naar Medan, de hoofdstad van Sumatra. Daar woonden wij met meerdere gezinnen in één huis. Moeder was ziek, ze had een hele grote wond op haar been, een zgn. koeliewond, die slecht genas. Moeder hertrouwde begin mei 1946. Het was geen plezierige man. Met hem verhuisden we naar Batavia (Djakarta) en vertrokken daarna met het troepentransportschip Kota Inten naar Nederland in de winter van '46-'47. Na diverse verhuizingen kwamen wij terecht in Bilthoven, waar ik al gauw mijn schoolachterstand in haalde. Ik heb geluk gehad dat ik goede leerkrachten had. Toen ik acht jaar was kon ik nauwelijks lezen, schrijven en rekenen. Tafels leren? Een tafel was voor mij een houten blad met vier poten.

Na in totaal vijftientig keer verhuisd te zijn, woon ik al ruim dertig jaar in Sint Jans klooster (een klein dorpje in de Kop van Overijssel) waar ik bij de voordeur een sapoe lidi heb staan. Af en toe veeg ik ermee en dan voel ik mij rustig worden. Het geluid van deze bezem doet mij weer denken aan mijn jeugd in Indië, toen we het goed hadden op de plantage.

Maar, op de wind van gisteren kan niet gezeild worden.

Ik ben nu 84 jaar en blij en dankbaar, dat zoveel mensen in mijn leven mij geholpen hebben niet alleen te **overleven**, maar mij vooral geleerd hebben te **leven**.

De zoektocht van Bert

Gaby Visser

Tot mijn achtste had ik een zorgeloos leventje. Met mijn vader - KNIL-militair -, mijn lieve moeder en vier broers woonden we op vele plaatsen. Bogor, oftewel Buitenzorg, is de plaats waar ik met weemoed aan terugdenk. Daar was ik gelukkig...

Op een avond vertrok vader weer. Moeder huilde. 'Waarom huilt u ma?' Ze vertelde dat vader naar de oorlog ging. Ik begreep het nog steeds niet. 'Hij komt toch altijd weer terug?'

Ons gemoedelijke bestaan veranderde. Als de sirenes gingen moesten we naar de schuilkelders. Op een dag kwamen er vreemde soldaten op de fiets. Ik was nieuwsgierig en holde naar buiten. Daar werd ik in mijn nekvel gepakt. De soldaten zeiden iets in een taal die ik niet begreep. Ik kreeg een paar meppen. Mijn moeder zag het en vloog naar buiten. Ook zij kreeg klappen. We hadden moeten 'buigen', dáárom kregen we die klappen. 'Dat zijn nou die Jappen waar je vader tegen vecht,' zei mijn moeder.

Met mijn moeder ging ik naar Bogor. Normaal een feestje maar nu moest ze al haar sierraden verpanden. We moesten toch ergens van eten. Noodgedwongen verhuisden we naar Purworejo. Omdat we niets meer hadden gehoord werd ik door mijn moeder met een Nederlandse vrouw naar Batavia gestuurd om mijn vader te zoeken, maar na een brand raakte ik de vrouw kwijt. Ik had geen huis meer en wist niet wat ik moest doen. Ik werd een zwervertje, sliep op de pasar en at wat ik daar vond. Door zomaar op een trein te stappen kwam ik weer terug in Buitenzorg. Maar in ons huis woonden ineens andere mensen...

De burens woonden er nog wel. Ik vertelde hun alles.

Na ontberingen en omzwervingen maar vooral na veel slaag vond ik op een avond een slaapplek op een voorgalerij van een Chinees. Ze hadden geen bedienden dus als ik op tijd wakker werd zou niemand me zien. Maar ik versliep me. De eigenaar vond me. Ik dacht dat hij kwaad zou zijn maar ik kreeg eten, drinken en andere kleding. Als ik was opgeknapt zou hij me naar 'oma Derks' brengen. Zij zou me wel helpen.

Op een dag hoorden we dat de oorlog voorbij was. We waren blij maar kort daarna liepen jongelui met bamboespitzen rond en riepen: 'Dood aan de Nica'. Ze wilden 'merdeka'. Dood aan de Nederlandse militairen. Ons huis werd vernield. Met oma ging ik - nadat ik mijn verhaal had gedaan bij een kazerne - naar een veiligheidskamp. Op zoek naar mijn vader schreef ik naar het Rode Kruis. Ik wist als klein jongetje al zijn rang en stamboeknummer. Pas na maanden kreeg ik antwoord. Hij was op Zuid Borneo. Ik werd opgehaald en we vertrokken in een bommenwerper naar Banjarmasin.

Ik mocht in de glazen neus liggen en zag de klapperbomen op me afkomen. Ik dacht nog: 'nou Bert daar ga je dan met je hele hebben en houden', maar we landden veilig. In het ziekenhuis vond ik eindelijk mijn vader, grijs en mager. Neergeschoten. Een kogel vlak onder zijn hart. Hij wist ook niet waar de anderen waren.

In 1946 hertrouwde hij. Zomaar. In mijn ogen zonder mijn moeder te zoeken. Dat heeft levenslang tussen ons in gestaan. In 1949 werd mijn jongste broer gevonden. Ik was zo blij en hoopte op nieuws. Maar hij wist helemaal niets.

In 1950 kwamen we met de boot naar Nederland. Ik studeerde hard en werd koopvaardijofficier, trouwde jong en kreeg vier kinderen. Mijn hele leven bleef ik naar mijn moeder (die analfabeet was) en mijn andere drie broers zoeken. In 1994 ging ik met de VUT. Tot die tijd wist ik mijn oorlogservaringen goed te onderdrukken, maar vooral de feestdagen waren moeilijk.

Bij die 'familiedagen' dacht ik vooral aan hen. Ik kon het niet uitleggen, zelfs niet aan mijn kinderen. Ik weet ook niet waarom want ik hield zielsveel van ze. Het was gewoon te erg om uit te leggen. Dat kon ik niet. Zo bleef de tweede wereldoorlog voor mij altijd dichtbij.

Pas na mijn pensioen vond ik in Indonesië mijn broer Jan terug. Van hem hoorde ik dat mijn moeder twee jaar voor mijn komst was overleden. Ze is ons haar hele leven blijven zoeken. Hoe het de andere twee broers is vergaan? We weten het niet.

Mijn moeder was mooi, ze kon zo prachtig zingen. Soms hoor ik in mijn hoofd nog steeds haar stem. Een lied van verlangen? Ik heb haar al die jaren gemist. Zij mij ook, weet ik nu...



Als ik later groot ben wil ik kind worden

Joke Menting

Juli/augustus 1945-Ambarawa kamp 6

Voor de zoveelste keer lig ik in het ziekenzaaltje en krijg een plekje in een bedje waar nog meer kindjes kop en staart liggen. Het meisje met het gebroken been ligt er nog steeds, zij heeft haar been tussen houten spalken die met een touw over een katrol omhoog getrokken wordt, daaraan hangt een grote steen. Ik vind het interessant.

Langs het ziekenzaaltje marcheert elke dag een groepje kinderen keurig in de rij onder begeleiding van een moeder. Van de vorige keren dat ik hier lag, weet ik dat zij achter een barak geheimzinnige dingen doen. Met een stokje in het zand tekenen en hardop woorden herhalen is mij verteld.

Ik ben heel benieuwd, meer kom ik niet te weten. Aan het eind van de morgen hoor ik ze weer aankomen. Weer twee aan twee keurig in de rij, moeder voorop.

De kinderen roepen een lied (Zingen mag niet van de jap):

Rom, bom, bom

Rom, bom, bom

Slaat de trom

Dat betekent

Makkers kom!

Om te leren

Bombarderen

Op de jap zijn kale test

Jongens, jongens doe je best.

O, wat zou ik daar graag aan mee doen. Maar ja, staan en lopen kan ik niet meer.

Half augustus 1945 lig ik in een goedang dood te gaan. Er liggen nog meer mensen. Misschien zijn die al dood. Dan wordt je in een tikar gerold en ga je door de poort het kamp uit. Waar naar toe? Ik wil niet weg. Ik wil bij mama blijven.

Dan komt opeens de capitulatie van Japan. Iedereen wordt gek van vreugde. Ik snap er niets van. Mama vertelt dat er een grote bom op Japan is gevallen. Er is geen oorlog meer. Wij zullen naar huis gaan en papa weer zien. Ja, dat zal wel, ik geloof er helemaal niets van. Grote mensen zeggen wel meer iets wat niet klopt.

Na een tijdje komt er meer eten en ook medicijnen het kamp binnen. Een eierdopje met melk, een tabletje en prikken in mijn billen. Intussen wordt het er niet veiliger op. Buiten het gedek verschijnen schreeuwende mannen en jongens met bamboe speren. Ze proberen het kamp binnen te komen. Ik ben bang. De jap jaagt ze weg.

Uiteindelijk mogen wij het kamp uit, naar Bandoeng waar papa is. Eerst met de trein. In de buurt van Djokja wordt de trein door pemoedas overvallen. Een nachtmerrie met veel geweld en geschreeuw. Vliegenvlug verstopt mama mij en mijn jongere broertje onder de bank. Blijven liggen, niet kijken, stilzitten en vooral niet huilen is de opdracht. De Japanners hebben de moordlustige bende weten te verjagen. De mensen uit de trein zijn opgevangen in het vrouwenverblijf van de sultan van Djokja.

Hoe wij in Bandoeng zijn gekomen, weet ik niet. Papa was er in ieder geval wel. Mijn leven heb ik aan de atoombom te danken. Dat geeft mij een dubbel gevoel. Ik ben er nog en zo velen niet meer. Het verlangen om kind te mogen zijn heb ik nog steeds. Zal ik het kind ooit nog vinden?

Srebenica avant la lettre

Janneke Gielis

Ooit werd je wakker van nare dromen. Je droomde van een kar vol lijken met onthoofde lichamen. Je was nog klein, zo'n acht, negen jaar. Huilend werd je wakker, bezweet en in paniek. In de ochtend werd er niet meer over gepraat. Je drukte de herinnering weg en pakte je leventje weer op. In de kar lag ook je opa en zijn zoon van zestien. Je hebt hen nooit gekend en toch waren ze een onderdeel van je jeugd, opgeborgen en toegedekt. Alleen de droom wist de deksel op een kier te zetten.

Jaren later, in Indonesië, stond je bij hun graf. Een monument met veertien namen en drie onbekende doden. Allemaal mannen en jongens, destijds gescheiden van hun vrouwen en jongere kinderen.

Tussen de droom en het monument ligt een wereld vol verhalen, die verteld worden, zodat niet weer een droom belast.

Okke Ferrari.

De oorlog dichtbij

Liesbeth Geerlings

Het moet vroeg zijn geweest want het was nog donker. In Indië is het ineens licht, van het ene moment op het andere. We stonden op appel: eindeloos tellen en steeds dieper buigen. Langs de rijen liep een Jap met een valse grijns op zijn gezicht. Hij had een stapeltje foto's bij zich en liep langzaam langs, iedereen aankijkend. Foto's... dat was streng verboden! Wat nu? Toen hij bij de vrouw kwam van wie ze waren bleef hij stilstaan en begon, tergend langzaam, alle foto's voor haar ogen te verscheuren, één voor één. Daarna werd de vrouw keihard geslagen. Je mocht onder geen beding foto's hebben; waarom is me nooit duidelijk geworden.

Een andere keer moesten we weer op appel staan. Maar ik had vreselijke hoofdpijn en was misselijk - had toen al last van wat later migraine zou heten. Dus het ging niet. Ik moest alleen achter blijven wat ik vreselijk vond. Ik was bang en wachtte angstig af. Ineens kwam mijn lieve tante Dien binnen, zij was blokleidster, met...de Jap!

Zij praatte met hem en ineens zag ik boven mijn hoofd een hand verschijnen die langzaam dichterbij kwam.... "Nu ga ik dood", dacht ik maar er gebeurde niets! Wilde hij aardig zijn?

Ach ja, mijn lieve tante Dien en oom Wim, vrienden van mijn ouders. Net als tante Annie, die met haar twee kinderen ook bij ons in het kamp zaten. Haar man, oom Leen die net als mijn vader en oom Wim waren opgepakt. Waar zaten zij? Gedurende drieënhalf jaar hoorden wij niets van hen. En dan heb ik in 1946 ineens een vader: een man in soldatenkleding tilde mij op en dat bleek mijn vader te zijn.

Maar voor dat gebeurde werd het 9 juli 1945. Mijn lieve broertje Henkje en ik waren in het rustuur tussen de stapelbedden zachtjes aan het spelen. Hij zat op bed ik stond er voor, hij vier jaar oud, ik zes. Hij vroeg om een glaasje water. Ik ging dat halen en gaf het hem. Ineens viel hij achterover - dood - zo bleek, maar dat wist en begreep ik niet. Ik wist niet wat dood was; het was ook niet eng. Maar mijn tante Annie, die het zag gebeuren vanuit het bed er tegenover, wist dat wel.

Een ramp voor mijn moeder en een blijvend verdriet in ons gezin waarover nooit werd gepraat, een overeenkomst met alle tweede-generatie Joodse oorlogsslachtoffers. Ik weet nog wel dat hij lag opgebaard en dat ik bloemetjes tussen zijn handjes heb gestoken. Wat er verder met hem is gebeurd weet ik niet. Is hij in een massagraf gegooid, iets dat vaak gebeurde vlak voor de capitulatie? Ik mis hem nog elke dag.

Nu ligt hij op het Ereveld Kembang Kuning in Soerabaja waar hij en ik geboren zijn.

Ik laat daar, elk jaar op 2 februari -zijn verjaardag- en 15 augustus -de Japanse Capitulatie -bloemen leggen bij zijn graf via de onvolprezen Oorlogsgraven Stichting.

Ik ben nu 82 jaar. Had hij nog geleefd, zou mijn broertje Henkje dit jaar 80 zijn geworden. Maar voor mij blijft hij altijd vier jaar oud.

De oorlog dichtbij

Frank van den Berg

Het beloofde een leuke avond te worden op die zomerse vrijdag in augustus. Bij Eva, een vriendin, waarmee ik in het bestuur van de kunstenaarssociëteit Arti had gezeten, werd vaker door een aantal aardige mensen geborreld en gegeten. Dit keer viel er ook nog wat te vieren. Paul, ons medebestuurder, was er op latere leeftijd achter gekomen dat hij op mannen viel en had zich verloofd. Wij zouden dus kennismaken met zijn geliefde. De champagne stond koud.

Ik had, sinds ik jaren geleden bij hem had geloged op zoek naar woonruimte in Amsterdam, Paul niet meer gezien. Hij was in ons bestuur altijd vriendelijk, bedachtzaam en wat gereserveerd geweest. Een goede tegenhanger voor de creatieve maar soms wat overgevoelige en luidruchtige kunstenaars in dat clubje. Nu straalde hij van geluk en keek, als hij met anderen in gesprek, was stiekem trots naar zijn verloofde. Deze was ook erg sympathiek. Ik was blij voor Paul want toen ik naar een schilderij van een ander Artidid dat in de kamer hing stond te kijken kwam zijn vriend bij mij staan en zei "Mooi,.....maar hier en daar bijna slordig en te snel op het doek gezet. Prachtige kleuren, dat wel .En het blijft boeien, ook als je er langer naar kijkt." Nu, dat was nu precies wat ik ook stond te bedenken. Met deze leuke en spontane partner zal Paul heel gelukkig worden, dacht ik.

Wij gingen aan tafel. De stoelen stonden nogal dicht tegen elkaar nu de kamer niet zo groot was. Ik zat een beetje ingeklemd tussen de gastvrouw en een andere goede, wat oudere vriend. Iedereen was in een feeststemming en er werd geanimeerd over allerlei onderwerpen gepraat. Het eten smaakte prima. En toen gebeurde het. Langzamerhand begon ik mij slechter te voelen. Gewoon ziek, zwak en misselijk. Een lichte paniek maakte zich van mij meester. Ik voelde mij ook ongelukkig. Van mijn vrolijke stemming was niets meer over. Ik moest weg, de kamer uit, dit huis uit. Maar wat was er toch aan de hand? Ik had toch bijna niets gedronken en ook geen vette borrelhapjes gegeten.

Intussen was mijn buurman begonnen iets te vertellen over zijn jeugd als kind van een Joodse vader in de oorlog. Op tienjarige leeftijd moest hij op de fiets pakjes met onbekende inhoud bezorgen helemaal met de pont het IJ over op een bepaald adres. En hij mocht het pakje alleen afgeven aan één met name genoemde persoon.

En daar was hij dan: de oorlog, het verzet. Zijn oorlog hier in Amsterdam. Maar mijn oorlog was een heel andere, Ver hier vandaan en met een heel andere vijand en een verzet door mijn vader dat na de oorlog door niemand werd gezien en erkend en als gevolg waarvan hij in de strafgevangenis van de Kempetai was overleden. Hij was in zijn auto de dorpen langs de kust van Oost Java afgegaan om de plaatselijke bevolking te waarschuwen dat de Amerikanen daar konden landen om Japan van het zuiden uit op te rollen. Een landgenoot had dit aan de Kempetai verraden. En opeens drong het tot mij door. Voor het eerst sinds zestig jaar bevond in mij in één kamer met een Japanner. Paul's verloofde. Die aardige jongere man waarmee ik zo'n prettig gesprek had gehad. Over kunst en onze beleving daarvan ,misschien een begin van een vriendschap. Maar nu kon ik alleen nog maar denken aan het kamp en de behoefte aan vrijheid en veiligheid. Mijn lijf was gaan protesteren tegen de aanwezigheid van een jap....Immers, mijn moeder had verteld dat ik eerder kiri, buig in het Japans, kon zeggen als baby dan mamma.. Want daarmee konden de vrouwen in mijn buurt gewaarschuwd worden dat er een jap was binnengekomen. Ik stond voorzichtig op en ging de gang in. De gastvrouw volgde mij. Zij kende mijn kampverleden. Ik vroeg haar mij te verontschuldigen tegenover het gezelschap met een smoes over het de vorige dag iets fouts gegeten hebben.

Eenmaal buiten en na vijftig meter fietsen was er van alle ellendige gevoelens en misselijkheid niets over. Maar ik besepte mij wel wat er was gebeurd. Daar moest wat mee. Een paar maanden daarna

was er in de sociéteit van Arti een Japanse theeceremonie. Ik vond dat ik daarheen moest om te kijken wat er zou gebeuren.

Ik ging automatisch aan de kant zitten om weg te kunnen als dat nodig was. Maar de zorgvuldige omgang van de schenker met zijn in kimono's gehulde vrouwelijke gasten deed mij goed. Een foto met hen zit in mijn telefoon. De overlever in mij is toch ook levensgenieter geworden. Mijn oorlog is niet dichtbij, hij zit in mij.

Frank Schoondermark

Ter toelichting moge dienen dat ik behoor tot wat ook "de generatie zonder beelden" is genoemd. Ik was vijf maanden toen mijn vader, een zendingspredikant, door de Kempetai werd opgepakt en negen maanden toen ons hele gezin van vier jongens en een meisje werd geïnterneerd. Ik onderteken dit verhaal met mijn eigen voornaam maar met de achternaam van mijn moeder die ons in haar eentje, terug in Nederland, voorbeeldig heeft opgevoed.

Sop andjing

Harry Smith

Aan het eind van de dag stond de lange tafel buiten weer gedekt voor het avondeten. Glazen kannen met koel water werden als laatste neergezet op het damasten tafellaken. Voor het eerst in jaren zat ik met iedereen van de familie weer aan tafel, met alle broers en zussen en de kinderen. Behalve Robert dan, die had de oorlog niet overleefd. Everdine had me een feestmaal beloofd om mijn thuiskomst te vieren. Kokkie had haar best gedaan en Everdine en haar zussen hadden meegeholpen in de keuken.

De soep die ik kreeg opgediend stond me niet aan, nog voor ik eraan kon beginnen draaide mijn maag zich om en ik zag ook op tegen de rest van de maaltijd. En dan al dat gekwek om me heen, niet meer om uit te houden. Ik verontschuldigde me, reed met Everdines fiets naar het plantsoen en zocht een bankje op om te zitten en tot rust te komen.

Wat bezielde me daarnet?

Een verliefd stelletje scharrelde rond in het plantsoen. Het begon donker te worden. Zat ik op hun bankje? Gelukkig, ze gingen weg. Eindelijk genoeg stilte om naar mezelf te luisteren. Ik probeerde er nog eens achter te komen wat me zo dwarszat bij het avondeten: Ik moest kokhalzen bij het eten van een kom soep. Ik kon de mensen aan tafel niet meer verdragen. Waarom toch?

Er begon iets te dagen. Ik was weer in het jappenkamp op een van de dagen na de capitulatie. Het werd donker. In het kaarslicht zat ik aan een lange tafel met de gevangenen uit mijn barak. Met de herinnering kwam de walging.

'We eten soep vandaag, sop andjing.' Ik zag de man weer voor me die de woorden uitsprak, een joodse man met een keppeltje, onze kok. 'Wat? Probeer je me in de maling te nemen?' riep ik ongelovig. Hij glimlachte raadselachtig, als een sfinx.

Koreaanse bewakers liepen door het kamp, ze floten en riepen de naam van de hond van de Japanse kampcommandant, die de hele dag al zoek was:

'Aki ... Aki-i ... Aki-i.'

Wij zaten zwijgend aan tafel en aten ons kommetje soep. Hondensoep. Het idee was walgelig, iedereen was bang voor de wraak van de kampcommandant en toch deden we allemaal mee. Op het bankje in het plantsoen overviel me opnieuw het rare gevoel van dat moment. Het einde van de oorlog. Een misselijk makende cocktail van honger, angst, triomf, walging en haat.

De oorlog dichtbij

Jasper Kunstt

Op 15 december 1945 schreef mijn opa Ely Kunstt vanuit Balikpapan een brief aan zijn geliefde Paulina Melson, mijn oma. Vier maanden na de capitulatie van Japan was opa als ex-krijgsgevangene op Borneo (nu Kalimantan) terecht gekomen. Daar ontving opa een briefkaart van oma, vanuit Java. Eindelijk een teken van leven! Eindelijk was hij in staat om zijn meisje (terug) te schrijven. Eindelijk een mogelijkheid om contact te leggen met haar, na drie en half jaar kamptijd.

De brief van opa is van grote waarde. Opa heeft namelijk nooit veel gesproken over deze tijd. Ik deel graag het tweede deel want daarin schrijft opa aan oma wat hij heeft meegemaakt vanaf '42 tot op dat moment. Voor mij bracht het de oorlog dichtbij, het bracht de bevrijding dichtbij en minstens zo belangrijk: het bracht de liefde tussen opa en oma dichtbij.

Mijn lief meisje!

Deze brief is een vervolg van mijn eerste brief van 15 december. Hier word namelijk om 3 uur s' middags de bus voor Java-Post gelicht. Ik kon mijn eerste brief net niet op tijd afmaken. Ik zal je maar eerst eens wat over mijn eigen vertellen. Tijdens de inval door de Jappen op Java zijn wij uit Cheribon weggetrokken naar een plaatsje dicht bij Bandoeng. Een klein gedeelte van ons is nog naar de Jap gegaan en heeft nog gevochten. Een dag, of liever gezegd, de nacht voor de capitulatie van Java moesten wij op Bandoeng terugvallen doch het ongeluk wilde, dat ik met nog vijf anderen met onze auto in een djoerang terecht kwam en niet verder kon. Hoewel de luitenant van het transport beloofde ons later op te komen halen is dat niet gebeurd en zaten wij zoo toen moederziel alleen aan de kant van de weg. Intuschen capituleerde ons leger in Bandoeng en besloten wij toen maar naar het oosten te gaan omdat volgens berichten in Soerabaja de zaak nog aan het rollen was. Wij zijn toen met ons zessen op stap gegaan doch alleen tot Djogja gekomen waar wij geïnterneerd werden. Door een zuster van één van mijn lotgenoten heb ik toen het kattebelletje laten afgeven, dat Winny jou later heeft getoond. In Djogja begon toen voor ons de misère. In het begin ging het nog wel want toen mochten wij nog bezoek ontvangen en alles koopen doch langzamerhand was ook dat afgelopen en gingen wij betoel-betoel achter de kawat. Wij moesten op het vliegveld werken en verder nog andere karweitjes voor de geelvinken opknappen. Slaag kregen wij genoeg, doch het eten werd minder en schraler. Maandenlang hebben wij op rijstepap met een beetje Javaansche suiker (soms ook niet) moeten leven, totdat wij eindelijk in Juli '42 naar Bandoeng werden overgeplaatst. De verhuizing was een ramp met al die barang die je mee moest sjouwen. In Bandoeng heb ik jou en ook de fam. In Malang nog geschreven en ook heb ik hier de eenige briefkaart ontvangen die je mij gestuurd hebt. In Bandoeng hebben wij het draaglijk gehad, vooral ik, omdat ik daar eerst als houthakker en later als hulpkok in de keuken kwam te werken. Dat had je zeker nooit van mij verwacht he? Enfin wij hebben daar in Bandoeng zoowat een jaar gezeten toen wij naar Tjimahi werden gestuurd. Hier heb ik de mannen van Ditty en Marla ontmoet en waren wij wat blij weer bij elkaar te zijn. Ook in Tjimahi stond in de in de keuken, totdat wij naar Batavia werden geschopt. Toen ik Batavia weer terug zag kwam me gewoonweg een brok in de keel. Enfin ons verblijf daar was niet van lange duur want op een goede dag werden wij te Tandjong Priok op een schuit gepropt als haringen in een ton. Op 26 sept '43 zei ik 'goodbye' aan Java en gingen wij naar Singapore. Over de reis wil ik kort zijn, want de drie dagen aan boord waren een hel. Je moest of staan, of met opgetrokken knieën in de ruimen zitten in een atmosfeer om te walgen. Bovendien hadden wij nog gezelschap van ratten en kakkerlakken zoodat je wel kan begrijpen hoe de stemming was. Het Singapore kamp was een paradijs voor ons geweest. Hoewel het eten niet bepaald veel was, hadden wij hier tenminste onze beperkte vrijheid. Elken dag gingen wij op vliegveld-corveé en als je mij daar had gezien kind zou je van mij zijn weggelopen. Ik was daar bijna zoo zwart als een neger, omdat wij alleen in een kort broekje in de zon moesten werken. Op 21 okt. '43 werden wij weer ingescheept voor Japan. Deze reis heeft zoowat een maand geduurd, want het was precies 15 november toen ik voet aan wal in Japan zette. De zeereis iets beter als de eerste, want wij konden tenminste gaan liggen. Wij mochten echter niet het dek op en zaten wij hem danig te houden, omdat er reeds van Amerikaansche duikbootacties gesproken werd. Wij zijn in de

Chineesche Zee ook inderdaad door een duikboot 'gespot' maar gelukkig niet onder vuur genomen. Voordat wij in Japan in een kamp kwamen hebben wij eerst een treinreis gemaakt van twee dagen en nachten, doch ik moet zeggen, dat alles schitterend geregeld was. Wij begonnen hoop te krijgen op een betere behandeling, doch viel de domper des te harder op ons neer toen wij in ons kamp bij Tokio kwamen. Tweehonderddrieënzestig Hollanders werden daar ondergebracht in één barak uit hout opgetrokken tuschen de hoogovens van de ijzerfabriek waarvoor wij moesten werken. En het werd werken hoor. Ik heb hier zoowat van alles gedaan, schoppen, pikollen, sjouwen enz. En dan de winters. Hoey als ik daaraan denk meis, krijg ik nog kippenvet. In Japan ben ik nog 2x van kamp veranderd en zaten wij hoog in de bergen toen wij hoorden dat het 'finish' was. Wat waren wij dolblij meisje en bijna stapelgek toen wij de eerste Amerikaansche vliegtuigen boven ons zagen om 'supplies' voor ons uit te gooien. Daarna is alles als een 'rocketbom' gegaan. Onze afvoer uit Japan per vliegtuig naar Okinawa en van daaruit weer verder per vliegtuig naar Manila. Ik had nooit gedacht nog eens in een vliegtuig te zitten, maar de Yank stopte je er in, of je wilde of niet. Van Manila dachten wij spoedig naar huis te kunnen doch hier ontvingen wij de eerste teleurstellende berichten over de troebelen op Java. Ach, ach, wat waren wij helsch toen wij hoorden, dat wij niet naar Java terug mochten. De Amerikanen hebben ons echter over onze teleurstelling heen geholpen en alles gedaan wat ze konden. Dat zijn fijne kerels meisje. Jammer vonden wij daarom ook, dat niet zij, maar de Brit op Java kwam. Wat de Amerikaan en hun Red Cross voor ons gedaan hebben zal ik nooit vergeten, net zoo min als dat ik jou zal vergeten. Wij moesten volkomen rust nemen van hen en konden eten en drinken zoveel wij lusten. Dagelijks krijgen wij nog supplies van bier, sigaretten, candies, kauwgum, koekjes en wat nog meer. Ik ben daar dan ook behoorlijk bijgekomen als je weet dat ik met een gewicht van 52 kilo uit Japan ging en nu zoowat 68 weeg. Wij wilden allen wel huilen toen wij hier in Balikpapan voet aan wel zetten. Niet van vreugde kind, niets hoor, maar van teleurstelling. Want hier heb je werkelijk niets. Een hoofdstraat met een paar huizen en verder een paar kampang wegen en ruïnes van olie installaties. Ons kamp ligt op een berghelling en ik slaap in een tent op een veldbed. Wij hier hebben geen elektriciteit en het water is belabberd. Wij werken nu hard aan de bouw van het vrouwenkamp, dat zoo goed als klaar is en waar jij onderdak zult vinden als je dat wilt. Dit kamp is weliswaar geen luxe kamp en ook maar uit tenten opgetrokken, maar het is er rustig en je bent veilig. Op het oogenblik zijn er ongeveer 5000 man aan ex-krijgsgevangenen hier. Werken, zoals jij schreef dat je deed, hoef je hier zeker niet. Dat doen wij hier voor jullie. Dus meisje, als je wil kom je maar. Ik zal in ieder geval hier voor jouw overkomst aan het werk gaan.



En zo, met nog wat persoonlijke vragen en uitingen van liefde sloot opa zijn brief af. Opa ging met het KNIL naar Celebes (nu Sulawesi) waar oma uiteindelijk pas halverwege '46 arriveerde, in Makassar. Opa en oma werden eindelijk herenigd en trouwden met elkaar in Paré-Paré. Mijn grootouders vertelden er niets over. En toch zijn zij het uiteindelijk zelf geweest die deze brieven hebben bewaard.

Opa en oma: jullie overleden in 2000 en 2002. Een herdenking op 15 augustus hebben we nooit samen bijgewoond, als deze er al was toen. Toch is deze herdenking sinds enkele jaren onderdeel van mijn leven geworden. Ik herdenk. Dan sta ik stil bij jullie leven en onze geschiedenis als familie. Ik voel pijn, gemis en emotie maar ook trots en kracht. Jullie leven voort, in ons, als familie.